

Leonie de Goei is er in geslaagd een boeiend maar ook gecompliceerd onderwerp indringend te analyseren en het resultaat te verwoorden in een goed en vlot geschreven boek. Zij plaatst de beweging in een context van krankzinnigenzorg en modernisering, maar dit laatste aspect kan wellicht nog eens elders worden uitgewerkt. In dit geval denk ik bij modernisering nog eerder aan secularisering. Kerken en religie gaven kennelijk voor steeds meer mensen geen bruikbare antwoorden op vragen over psychische problemen. Hoe kwam dit en hoe reageerden de kerken en hun leiders op deze ontwikkeling? Nauw verband houdt hiermee het gedrag van de potentiële gebruikers van de GGZ. Zij kwamen in steeds grotere getale en steeds vaker, maar hoe zij omgingen met oude en nieuwe behandelpraktijken, wordt niet duidelijk. Pas na 1970 gingen de patiënten zich organiseren en ontstonden er nieuwe instituties zoals de vertrouwenspersoon en cliëntenbonden, maar dat wil niet zeggen dat zij daarvoor klakkeloos alles deden wat hen door de dokter of de zuster was gezegd.

Ton Kappelhof

G. de Jong, R. Kok, E. Somers, *Naar eer en geweten. Gewone Nederlanders in een ongewone tijd 1940-1945* (Zwolle: Uitgeverij Waanders, 2001, 224 blz., €17,92, ISBN 90 400 9530 2).

In mei 1995 vierde Nederland 50 jaar bevrijding en alle media besteedden hier ruime aandacht aan. De AVRO bracht een programma getiteld *Naar eer en geweten*, waarin een twaalfstal mensen aan het woord werd gelaten over hun oorlogservaringen en vooral over de keuzes waarvoor zij gestaan hadden. Het waren persoonlijke verhalen en in dit boek zijn deze verhalen in een historische context geplaatst.

De redacteurs werken respectievelijk bij de AVRO en het Nederlands instituut voor oorlogsdocumentatie (NIOD). Zij hebben contact gezocht met de sprekers uit het televisieprogramma en toestemming gekregen om de verhalen, samen met informatie uit de voorgesprekken, tot een artikel om te werken. Voor zover de illustraties niet van de hoofdpersonen zelf afkomstig zijn, heeft het NIOD voor beeldmateriaal gezorgd.

Het boek wordt ingeleid door Karel van der Graaf, die destijds ook het programma presenteerde. De verhalen en de historische inbedding zijn thematisch en chronologisch geordend. Alle hoofdstukken zijn ongeveer even lang. Het eerste hoofdstuk gaat over de eerste maanden van de bezetting: de fluwelen handschoenpolitiek van de bezetter en de geleidelijke gelijkschakeling. Het bijbehorende verhaal gaat in feite over accommodatie. De hoofdpersoon in het eerste verhaal kwam voor de keus te staan of zij ontslag moest nemen toen joodse collega's werden weggevoerd. Behalve het accommoderen, wat de meeste landgenoten in feite deden, komen er in de volgende hoofdstukken achtereenvolgens nog verhalen van iemand van de illegale pers, een kind van een NSB-er, joodse overlevenden, artiesten, mensen die onderduikers namen, stakers, iemand die in Duitse krijgsdienst had gevochten, een machinist van de NS en een vertegenwoordiger van het gewapende verzet.

De ervaringen van de meeste sprekers zijn uit andere bronnen min of meer bekend. Dit gold echter in mindere mate voor het verhaal van de zoon uit een NSB-gezin. Deze man werd in 1931 geboren en was gedurende de oorlog lid van de Nationale Jeugdstorm. In 1944 ging hij naar de Reichsschule in Valkenburg, een elite-opleiding van de SS. Rex Rutgers groeide op in wat je een nationaal-socialistische zuil zou kunnen noemen. Hij geloofde als kind dat het nationaal-socialisme mooi en goed was en dat zijn vader aan een betere wereld werkte. Hij vertelt ook dat in kringen van NSB-ers de anti-joodse maatregelen bekend waren, alleen gaf men daar een eigen uitleg aan: 'Joden waren uitzuigers en klaplopers. Joden gooiden met

stenen en waren belust op geld. ... Het was goed dat de joden naar de kampen in het Oosten gingen. Daar werden ze opnieuw opgevoed en leerden ze werken.'

Tegen het einde van de oorlog ging Rex met medeleerlingen van de Reichsschule naar Duitsland. Tot op het laatst werd zijn opleiding voortgezet. Naar eigen zeggen stelde het intellectueel gezien niet zoveel voor. Sport was belangrijk en het geloof in de Führer en de overwinning. De uiteindelijke afloop was dan ook een schok voor hem, vooral toen hij er achter kwam wat er werkelijk met de joden gebeurd was. Sindsdien werd hij gepijnigd door een schuldgevoel over de keuze die hij als tienjarige gemaakt had. Na de oorlog werd Rex gedurende enige tijd geïnterneerd en kort daarna brak hij met zijn vader. In een ander deel van het land probeerde hij het leven op te pakken. Hij werd ook hier echter regelmatig met de oorlog geconfronteerd. In 1995, na de opname van het televisieprogramma *Naar eer en geweten*, was Rex opgelucht toen hij bemerkte hoe er op hem werd gereageerd. Er was begrip voor hem en waardering voor het feit dat hij zo openlijk en eerlijk over zijn verleden sprak. Hij had erg opgezien tegen de reacties van de andere gasten (joden en verzetsmensen) op zijn verhaal. Toch wilde hij heel bewust een bijdrage leveren aan het programma. Hij wilde de jeugd waarschuwen en afrekenen met zijn verleden. Het nationaal-socialisme moest aan de kaak gesteld worden. Ondanks de positieve reacties, ook van kijkers, kon hij niet van de schuldgevoelens loskomen en dat dreef hem uiteindelijk tot een laatste keus. Op 29 januari 2000 benam Rex Rutgers zieh het leven.

Het moge duidelijk zijn dat dit verhaal indruk maakt. De totale waarde van dit boek is echter, al dan niet in combinatie met de uitzending van 1995, dat een ieder die zich ooit de vraag stelt wat hij zou doen als er oorlog komt, hier alle mogelijke keuzes, goed of fout, op menselijke maat gepresenteerd krijgt. Dit boek slaat een brug tussen de vakhistorici en de geïnteresseerde lezer. De geschiedwetenschap is immers allang niet meer in de ban van goed of fout, maar daarmee gaat dat nog niet per definitie op voor de Nederlandse bevolking als geheel. Deze brugfunctie maakt het ook zeer geschikt voor geschiedenisdocenten die zich afvragen hoe zij leerlingen in het studiehuis zich kunnen laten inleven in de periode van de bezetting.

Paul Hendriks

G.-R. Horn, E. Gerard, ed., *Left Catholicism 1943-1955. Catholics and society in Western Europe at the point of liberation* (KADOC-Studies XXV; Leuven: University Press, 2001, 319 blz., ISBN 90 5867 093 7).

Tegen het einde van en direct na de Tweede Wereldoorlog ontstonden er in veel West-Europese landen links georiënteerde katholieke bewegingen. Deze vertoonden per land grote verschillen, zowel in de mate waarin zij 'links' genoemd kunnen worden (van quasi-marxistisch in Italië en Frankrijk tot centrum-links in België) als in hun omvang en invloed (groot in Frankrijk, nauwelijks in bijvoorbeeld West-Duitsland). Bovendien was er sprake van verschillende typen bewegingen: politieke partijen en pressiegroepen, kerkelijke bewegingen als de Katholieke Actie of de priesterarbeiders, en filosofische en theologische stromingen als het neofhomisme van Jacques Maritain of de Franse 'nouvelle théologie'.

De grote verschillen tussen deze bewegingen maken het niet gemakkelijk de overeenkomsten te zien. In de negen artikelen over afzonderlijke landen — drie over Frankrijk, een over België, twee over Italië, een over West-Duitsland en een over de Franse en Belgische priesterarbeiders — lijken er nauwelijks aanknopingspunten te zijn voor een internationale vergelijking. Maar er zijn minstens twee niet te negeren parallellen tussen al deze bewegingen, namelijk hun